

ODLIČNA MONOGRAFIJA
O POLITIČKOM DJELOVANJU NADBISKUPA JOSIPA STADLERA*

Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Hrvatski institut za povijest - Vrhbosanska nadbiskupija - Dom i svijet, Zagreb 2001., str. 791+karta Vrhbosanske crkvene pokrajine

Ovi naši krajevi, kao što je poznato, obiluju zanimljivim i burnim događajima. Glede toga zaista nisu siromašni bilo da se radi o daljoj ili bližoj prošlosti. S jedne strane, radi se o prostoru koji poznaje vremena u kojima su pripadnici različitih naroda i vjeronazora, ne dirajući jedni druge, po pravilu tolerancije na distanci, živjeli "svak po svome zakonu". Ali, pamti i drukčija doba, u kojima je, kad god je ovdašnji čovjek postajao bijesan, ovaj isti prostor mnogima bivao veoma tijesan. No, jedno od najzanimljivijih razdoblja iz povijesti ovih krajeva svakako je druga polovica 19. i prva desetljeća 20. stoljeća. Vjerujem da se s ovom tvrdnjom mogu složiti kako obični znatiželjnici, čiju pozornost privlače događaji iz prošlosti, tako isto i znanstveni proučavatelji gospodarskih, političkih, vjerskih, nacionalnih i drugih prilika, ljudi, događanja i sudbina različitih naroda te posebice njihovih međusobnih odnosa na ovom malom prostoru.

Vrlo mi je drago što sam danas i prigodi govoriti o knjizi gospodina dr. Zorana Grijaka iz Zagreba, suputnika u razmještanju stvari prošlih, koja je posvećena političkom djelovanju vrhbosanskoga nadbiskupa Josipa Stadlera (1881.-1918.), dvostrukoga doktora znanosti, poznavatelja nekoliko stranih jezika, profesora i dekana Bogoslovnoga fakulteta u Zagrebu, pokretača i mecene sedam različitih periodičnih publikacija, pisca i prevoditelja dvadesetak knjiga, prvoga pisca sus-

* Ovo je tekst predavanja koje je izgovoreno 18. travnja 2002. na predavljanju knjige gosp. Zorana Grijaka u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine u Sarajevu u tijeku programa "Dani Hrvatskog instituta za povijest iz Zagreba u Institutu za istoriju u Sarajevu". Zoran Grijak rođen je 1963. u Slatini. Na Sveučilištu u Zagrebu diplomirao je povijest i filozofiju 1990., a iz povijesnih znanosti magistrirao 1996. i doktorirao 2000. Radi u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu, gdje istražuje teme iz nacionalne povijesti na prijelazu iz 19. u 20. st., a ponajviše se bavi ulogom Katoličke crkve u kulturi i politici u Hrvatskoj i BiH.

tavne filozofije na hrvatskom jeziku, organizatora crkvenoga života u Vrhbosanskoj nadbiskupiji, osnivača prve visokoškolske ustanove u BiH, graditelja, duhovnika, itd. Stoga je ovaj nadbiskup na mnogo strana nazvan velikom figurom Crkve i hrvatskoga naroda. Ovdje podsjećam samo na to da je jedan akademik već davno napisao rečenicu: "Stadler je bio jedan od naših najvećih biskupa uopće."¹

Stadler je, uz već spomenute različite aktivnosti, bio također istaknuti politički radnik, čime se jedininim bavi ova knjiga ispisana na oko 800 stranica. Međutim, da se na ovom skupu ne bi dobila kriva predodžba o Stadleru, mora se napomenuti da je Josip Stadler sve drugo mnogo više i dulje negoli politički radnik. Pa ako je o njegovoj ulozi na političkom planu bilo moguće napisati ovakvu studiju, sigurno je da na drugim područjima tek slijedi pravo i objektivno preslaganje dosada rečenoga o ovom velikom biskupu te otkrivanje prave uloge ovoga zaslužnoga crkvenoga dostojanstvenika. No, na osnovu onoga što je dosada proučeno može se zaključiti da Stadler zauzima vrlo visoko mjesto među velikima.

Da je živio u bilo koje vrijeme, zasluge koje su upravo nabrojene činile bi ga vrlo zanimljivom osobom i velikim izazovom znanstvene znatiželje mlađih vremena. A kad se tomu doda napomena da je živio te sve rečeno ostvario upravo na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, živeći u Zagrebu, Rimu i Sarajevu, onda protagonista Stadler postaje dodatno zanimljiv. Stoga nije nikakvo iznenađenje da je dosada o ovom sarajevskom nadbiskupu, koji je umro 1918., napisano mnogo studija. Međutim, nedaća se sastojala u tome što su sve do najnovijih vremena o Stadleru, osim nekoliko afirmativnih kraćih studija iz toga vremena, ali također nedovoljno kritičkih,² pisali uglavnom njegovi protivnici³ s kojima je osobno ili sa zajednicama kojima su pripada-

¹ Ivan Golub, *Pregled hrvatske bogoslovne književnosti*, Zagreb, 1967., (1. izd.), 1986., (2. izd.), str. 14.

² Usp. Stjepan Korenić, "U spomen Dr. Josipu Stadleru", u *Spomenica vrhbosanska 1882.-1932.*, Sarajevo 1932., str. 61-81; Josip Koprivčević, *Život i rad dr. Josipa Stadlera*, Zagreb, 1996., (pretpisak iz *Katoličkoga tjednika* iz 1942.); Ante Paradžik, *Dr. Josip Stadler, prvi vrhbosanski nadbiskup*, Sarajevo, 1968.

³ Usp. npr. Ante Cikojević (Prosperus Dalmata), *Nadbiskup Stadler i franjevci*, Split, 1909.; Berislav Gavranović, *Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. godine*, Beograd 1935.; Viktor Novak, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948.; Ignacije Gavran, *Lucerna lucens? Odnos vrhbosanskog ordinarijata prema bosanskim franjevcima*, Visoko, 1978.; Mirjana Gross, "Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878-1914.", u *Historijski zbornik* (Zagreb) XIX.-XX./1966.-1967., str. 9-68; Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Sarajevo, 1976.; Luka Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (1. dio: Do otvaranja sabora 1910.)*, Zagreb, 1985.; Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988. i toliki drugi.

li bivao u sukobu. K tome, poslije Stadlerove smrti povjesničari su u analizi njegova djelovanja redovito primjenjivali političke ideološke obrasce dvaju jugoslaven-skih režima. U njihovim spisima je Stadler, iako rođen u Slavonskom Brodu, te potom živio u Požegi i Zagrebu, a prije imenovanja za nadbiskupa bio u posjetu ovim krajevima, predstavljen kao stranac kako bi ga se proglasilo nesposobnim razumjeti stanje sredine u koju je došao. Nazvan je također protivnikom nacionalnih težnja južnoslavenskih naroda jer je radio na ostvarenju samostalne hrvatske države te kao takav protivnikom sloge najprije plemena istoga naroda a kasnije narodâ i narodnosti u Jugoslaviji te svih jugoslavenskih rodoljubâ, a posebice onih među tadašnjim hrvatskim episkopatom i klerom. Rekli su isto tako da je poistovjećivao hrvatsku narodnu i katoličku vjersku pripadnost.

Na toj matrici napisane su skoro sve studije o Stadleru nastale do sredine osamdesetih godina prošloga stoljeća.

Knjiga koju danas predstavljamo jedna je od nekoliko njih, posvećenih ovom čovjeku, koje su se u posljednjih desetak godina pojavile⁴ a da ne slijede nikakve ideološko-političke obrasce. Autor prije svega poštuje dokumente kao izvore podataka i prema njima redovito ostaje ravnodušan u ideološkom i emotivnom smislu, što je elementarna pretpostavka svakoga ozbiljnog znanstvenog rada. Ako se pripomene samo podatak da dokumenti, na koje se poziva ova knjiga, potječu iz sedamnaest različitih arhiva, bit će dovoljno kao neka vrsta odgovora na pitanje s kolikom je ozbiljnošću autor pristupio obradbi teme. Zapravo, tema ove knjige smještena je u Stadlerovo sarajevsko razdoblje a njegovo vrijeme u Bosni bilo je neko "treće vrijeme" u odnosu na tvrdnje iz prvoga odlomka ovoga teksta. Naime, nisu ta desetljeća bila obilježena nekom uzornom međusobnom tolerancijom ovdašnjih žitelja, ali sve do 1914. bilježen je veliki napredak u svakom pogledu i, posebice u usporedbi s prethodnim razdobljem turske dominacije i nekim kasnijim vremenima, nikomu nije bilo baš tijesno. Ustvari, mnogi su, naročito početkom 20. st., a to posebice vrijedi za Stadlera, bili svjesni činjenice da je način onakve austro-ugarske dominacije privremen pa su to vrijeme shvaćali kao doba zauzimanja što je moguće boljih pozicija u vidu mogućih rasplitaja u budućnosti: državnih, narodnih, političkih i svih drugih. A Stadler je bio katolički nadbiskup i naravno da je iz te perspektive promatrao sve

⁴ Usp. Pavo Jurišić (pr.), *Josip Stadler. Život i djelo*, Sarajevo, 1999. (zbornik radova); Petar VRANKIĆ, *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878-1918)*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1998.; Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850-1918.*, Zagreb, 1994.; Pavo JURIŠIĆ, *Erzbischof Josip Stadler auf den Spuren dreier Kulturen*, St. Ottilien, 1992. - Nadam se da u ovu grupu studija pripadaju i moje knjige: *I rapporti tra i cattolici e gli ortodossi nella Bosnia ed Erzegovina dal 1878 al 1903*, Roma, 1991. i prijevod na hrvatski *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*, Mostar, 1994.

događaje, ideje i ljude. K tome, njegova druga bitna odrednica bilo je državotvorno hrvatstvo koje je 1918. doživjelo povijesni poraz a koje je u narednim desetljećima bilo demonizirano te s njim i njegovi zastupnici.

Autor upozorava na pitanja koja su u historiografiji prethodno bila zanemarena i tendenciozno interpretirana, a vezana su uz Stadlerovo ime. Bavi se njegovim odnosom prema nekatoličkim zajednicama, prema srpskoj ideologiji i srpskom nacionalnom pokretu, prema muslimanima i njihovu pokretu za autonomiju. Bavi se političkim aspektima Stadlerova vjerskoga djelovanja vezanim uz jedinstvo Crkve, njegovom ulogom u nacionalno-političkom organiziranju Hrvata u BiH te nesporazumima između njega i franjevac. Opisani su njegovi kontakti s mnogim međunarodnim ustanovama i uglednicima te njegov odnos, povezan uz rješenje državno-pravnoga položaja BiH, prema političkim čimbenicima u Hrvatskoj, Austriji i Mađarskoj.

U svojim političkim stavovima Stadler je jasno bio sljedbenik programa koji su hrvatske državotvorne stranke sastavile 1894., a kojim su se obvezale da će, gledom na stvaranje buduće hrvatske države, raditi "svima zakonitim sredstvima, da se narod hrvatski, koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, na Rijeci s kotarom i u Međumurju, Bosni, Hercegovini i Istri, sjedini u jedno samostalno državno tijelo u okviru habsburške monarhije".

Međutim, sve do 1906. Stadler se ustvari nije izravno bavio političkim radom, ali je neizravno bio vrlo prisutan u javnom životu. Istaknuo se svojim protivljenjem vjerskoj politici austro-ugarskih vlasti, koje su ograničavale vjerske slobode. Naročito je bio izričit kad je vlast svojim zakonima ograničavala slobodu Crkve, kao što je bio slučaj, npr., krajem 19. st. sa zakonom o prelascima iz jedne vjere u drugu, prema kojemu su u svakom konkretnom slučaju odlučujuću ulogu trebali imati predstavnici civilne vlasti. U tim situacijama, podržavan također iz Rima, službeno je vlastima davao do znanja da će javno kontestirati njihove zakone. Stoga se, kao i zbog svoga pravaškoga opredjeljenja, već u tome razdoblju vrlo zamjerio naročito Kallayu i njegovim suradnicima, ali i Mađarima uopće, koji mu to nikada nisu oprostili. A koliko ga nisu podnosili, najbolje se očitovalo između 1890. i 1893., kad je papa Leon XIII. želio Stadlera imenovati zagrebačkim nadbiskupom. No usprkos tome što su Stadlerovu kandidaturu za Zagreb uz tadašnjega papu podržavali i mnogi drugi ugledni i utjecajni ljudi (npr. car Franjo Josip, Strossmayer, Rački i toliki drugi), Mađari, među kojima se naročito isticao ban Khuen Hedervary, bili su nepopustljivi u svome protivljenju. Stoga je papa Leon XIII. čak tri godine držao zagrebačku nadbiskupsku stolicu praznom, čekajući da Pešta, pred kojom je i car u međuvremenu morao popustiti, promijeni mišljenje. No, kad je bilo očito da će zbog sedisvakancije najviše pretrpjeti zagrebačka nadbiskupija, Leon XIII. je na kraju odlučio premjestiti u Zagreb senjskoga biskupa Posilovića a Stadlera ostaviti u

Sarajevu. A Stadler je do smrti ostao vjeran svojoj ideji stvaranja hrvatske države na programu trijalističkoga preustroja Monarhije.

Iako je ideja kršćanskoga jedinstva imala isključivo crkveni karakter, mnogi predstavnici tadašnje vlasti, ali i toliki drugi javni radnici, političkim očima su promatrali Stadlerovo djelovanje na sjedinjenju kršćanskih Crkava, što vrijedi posebice za razdoblje poslije 1894., kad je Leon XIII. kao posebnu zadaću Stadleru povjerio rad na ponovnom sjedinjenju Katoličke i Pravoslavne crkve. Na jednako jednostran način je nerijetko bila tumačena Stadlerova uloga u nastojanjima ponovnoga uvođenja glagoljaške liturgije u Katoličkoj crkvi među Hrvatima. Isto tako je prošla i njegova upornost kad je, zajedno s drugim hrvatskim biskupima, u procesu obnove Zavoda sv. Jeronima u Rimu želio da se konačno njegov "ilirski" naziv pošalje u povijest i da ga se nazove *hrvatskim* imenom, jedinim ispravnim. A cijeli Hrvatski katolički pokret s početka 20. st., kao i Stadlerovu ulogu u njemu, koja zaista nije bila izravno politička, već crkvena, jugoslavenska historiografija nazvala je brojnim pogrđnim imenima, što vrijedi naročito za onu koja je nastala poslije 1945. Na sva ova pitanja autor daje odgovore, pozivajući se na izvorne dokumente koji Stadlera "fotografiraju" u narodnom, kulturnom i političkom smislu. Dojam o "fotografiji", koja se na kraju dobiva, jest da joj je mjesto među hrvatskim zaslužnicima koji su željeli na osnovama katoličkih načela organizirati narodni život.

Upravo isti razlozi naveli su ga da se 1906. aktivno uključi i u političko organiziranje Hrvata. Najprije je početkom 1906. pokrenuo list "za potrebe bosansko-hercegovačkih Hrvata" - *Hrvatski dnevnik*, koji je izlazio svakoga dana osim nedjeljom i blagdanom. Zajedno s kanonikom Ivanom Šarićem pojavljuje se 16. listopada te godine kao sudionik sastanka u Docu kod Travnika, na kojemu je, "na inicijativu Vrhbosanskog ordinarijata i kaptola" (str. 187), osnovana "Hrvatska narodna zajednica". A kad vodstvo ove stranke nije htjelo prihvatiti da stranka bude uređena prema katoličkim načelima u politici, započeli su nesporedni vodstva stranke s Nadbiskupom. Nasuprot Stadleru a uz HNZ otvoreno su stali i franjevci, predvođeni mostarskim biskupom fra Alojzijem Mišićem, koji su imali svojih dodatnih nesporednina s Nadbiskupom. Samo vodstvo stranke pak, na čelu kojega je bio Nikola Mandić, a koje je muslimane smatralo Hrvatima te ih htjelo pridobiti za stranku, između ostaloga i zbog tih uvjerenja i planova, nije provodilo Nadbiskupove želje. Međutim, iste 1906. godine osnovan je izvršni odbor "Muslimanske narodne organizacije", koji je okupljao svoje članstvo također na konfesionalnoj osnovi. Tako je, npr., u HNZ-u 1908., tj. dvije godine poslije njezina osnutka, od oko 45.000 njezinih članova bilo svega oko 1.000 muslimana, a neki tvrde još i manje. U svakom slučaju, kasnija povijest je potvrdila da je Mandić, s obzirom na povijesnu projekciju o nacionalnoj pripadnosti muslimanskoga življa, imao krivo, a Stadler pravo. Zapravo, iz dokumenata proizlazi da je Stadleru već tada bilo jasno da muslimani, osim maloga broja koji se

prepoznavao u hrvatskom korpusu, predstavljaju treću grupu u BiH, i konfesionalnu i narodnu. Ne uviđajući ovu njegovu procjenu, Stadlerovi kritičari su ga optuživali da je bio protivnik interkonfesionalnoga hrvatstva te da je poistovjećivao katoličku i hrvatsku pripadnost, što je zaista apsurdna optužba. A on je ne samo prihvaćao da ima Hrvata islamske vjere već je želio da se i oni, kao i katolici, dobro organiziraju na konfesionalnoj osnovi. Naime, treba znati da je sastav poslanika u budućem Saboru, kao i izbori za njega, zakonom bio predviđen upravo prema kriteriju vjerske pripadnosti te je tako i bilo kad su izbori održavani i kad je konstituiran Sabor. U vidu takva razvitka događaja Stadler je u veljači 1908. pisao doslovce ovako: "Naša je želja da se organiziraju katolički Hrvati za sebe, pošto imadu toliko socijalnih potreba, a muslimani Hrvati neka bi se opet za sebe organizirali, pa ćemo onda kooperirati u svim zajedničkim točkama" (str. 188).

No, HNZ nije prihvaćao Stadlerovo mišljenje, već je Mandić nastavljao svojim putem. A kad je Mandić 1908., već pomalo razočaran u muslimane i njihov mali odziv u HNZ, počeo tražiti neku kompromisnu suradnju sa Srbima, Nadbiskup potkraj 1908. i početkom 1909. u Vrhbosanskom ordinarijatu održava sastanke gdje biva zaključeno da se crkvenoj hijerarhiji povjeri vođenje hrvatske politike u BiH. Na jednom od tih sastanaka, 25. siječnja 1909., donesena je odluka o osnivanju "Hrvatske katoličke udruge". Točno godinu dana kasnije, 18. siječnja 1910., održana je osnivačka skupština HKU a Stadler je 20. veljače objavio okružnicu kojom je svim svećenicima zabranio članstvo u HNZ-u i pozvao ih da podrže HKU i preporuče je narodu. Naravno, HNZ i fratri ga nisu poslušali pa je posljedica ove žalosne hrvatske podjele bila ta da je na izborima 1910. za prvi saziv sabora HNZ dobio 11 poslanika a HKU 5, koji su se na sjednicama stalno međusobno svađali. Te podjele među Hrvatima i katolicima se nažalost, iako je kasnije došlo do političkoga dogovora između HNZ-a i HKU-a, nisu smirile sve do kraja Prvoga svjetskoga rata. Dapače, nadživjele su ga. A kad je 1918. nastala nova država, suprotna izvornim hrvatskim očekivanjima, i posvema suprotna Stadlerovim očekivanjima nastanka države Hrvatske, njezina vlast se brzo okomila na Stadlerov krug pristalica. Zabranila je i *Hrvatski dnevnik*. Stadler ga je odmah dao preimenovati u *Hrvatski branik*, no vlast je uskoro zabranila i njega uz obrazloženje da se Hrvati u novoj državi nemaju više od čega braniti.

Način na koji autor proučava ove događaje zaslužuje pohvalu jednako kao što je već rečeno za prvi dio knjige. Jednostavno, radi se o vrlo dokumentiranoj monografiji. No, ovaj prikaz ne bi bio znanstven ako se ne bi upozorilo i na neke sitne previde. Tako, npr. govor o Stadlerovim naporima da "bosanskohercegovačke franjeve udalji iz župa" (str. 112), iako prisutan i na drugim stranama u literaturi, nije utemeljen jer se radilo o preraspodjeli župa u Vrhbosanskoj nadbiskupiji, koja je uslijedila poslije 1882., prema kojoj su jedan dio župa i dalje trebali zadržati fratri a dru-

gi predati svjetovnim svećenicima. Zatim, tvrdnja da je "biskup fra Paškal Buconjić povjerio (je) svećeniku pravaške orijentacije don Frani Milićeviću tiskaru u Mostaru" (str. 157) neće biti posvema točna jer je ta tiskara otprije bila don Franino vlasništvo, budući da je on, ponajviše upravo zbog toga vlasništva, napustio franjevački red i 1878. postao svećenik Šibenske biskupije. Osim toga, HNZ nije osnovana 16. kolovoza (str. 177), nego 16. listopada 1906. Zatim, formulacija da je senjski biskup Juraj Posilović, poslije imenovanja za zagrebačkoga nadbiskupa, "posvećen (je) u srpnju iste godine" (str. 319) teološki nije ispravna jer je on bio posvećen, tj. zaređen za biskupa, mnogo prije, kad je imenovan senjskim biskupom. K tome, tvrdnja da svjetovnoga svećenstva u BiH nije bilo do 1878., iako je općeprisutna u literaturi a autor ju preuzima (str. 471), također nije točna jer taj kler nikada nije prestao postojati u Trebinjskoj biskupiji, već je u njoj stalno djelovao. Zahvalan sam autoru što na oko 30 str. više puta citira moje radove i uvijek ispravno prenosi moju misao, osim jednom kad me svrstao među svećnike Vrhbosanske nadbiskupije (str. 23 i 604). K tome, vrlo sam kritičan prema svakom aktivnom djelovanju klera u politici pa i prema tome što se Stadler kao biskup aktivno uključio u politiku. Iako on, baveći se politikom, nije prekršio nikakav tadašnji crkveni zakon niti je bio jedini politički djelatnik svećenik u svoje vrijeme kako u bližem tako u širem okruženju, te prihvaćajući čak i njegovo pravo da drukčije misli, ipak smatram da to nije trebao raditi na onaj način, kao što mu ni *način* odnosa s fratrima, posebice potkraj 19. st., nije uvijek bio najpogodniji, dok je njihov odnos prema njemu, s crkvenoga stanovišta, bio posvema neprihvatljiv. I kao posljednju opasku navodim da je u poglavlju "Izvori i literatura" jedan Stadlerov tekst pripisan Paškalu Buconjiću a jedan njihov zajednički tekst samo Buconjiću te da je "Ostavština Ive Pilara" navedena dvaput.

Ovih nekoliko posljednjih primjedaba nikako ne umanjuju odličan dojam koji knjiga ostavlja. Stadler iz nje proizlazi kao rodoljub koji je, s jedne strane, katolička načela društvenoga života htio unijeti u sve pore života samih katolika a, s druge, upravo na tim načelima htio je vidjeti izgrađenu buduću hrvatsku državu. Takvim svojim razmišljanjem stekao je mnogo protivnika u liberalističkim krugovima, među južnoslavenskim idoloziima i jugoslavenskim političarima te ne mali broj oponenta izvan politike. Imao je također i velik broj prijatelja jer njegov rad okolini nije ostavljao ravnodušnom i u mnogočemu je bio pionirski. Stoga smo zahvalni autoru što je znanost obogatio ozbiljnom istraživačkom studijom. A spomenute primjedbe navedene su prije svega kao prijedlog da se u obliku popravaka unesu u drugo izdanje ove izvrsne knjige kad god se dogodi. ■

Tomo Vukšić